

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 3. SZÁM
LXVII. ÉVFOLYAM

Somogyi Szilvia
Az esztergomi egyházmegye 15. századi plébániahálózata

Rácz Balázs Viktor
Az *inscriptio* jogi tartalmának változása kora újkori Erdélyben

Mátyás-Rausch Petra
Hogyan vált Mezőörményes Kamuthy-birtokból
Rákóczi-birtokká?

Koloh Gábor
A nemzeti közösség biologizálása és az orvosok szerepe
a két világháború között

Kollár János Miklós
Rövid kalauz az első világháború alatti Kárpát-medencei
magyar migráció történetéhez

Gyáni Gábor
A statisztikai trükközés tévútra vezet

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2025-ös évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 3. szám

TANULMÁNYOK

Somogyi Szilvia Az esztergomi egyházmegye 15. századi plébániahálózata. Források, módszertani problémák és az első gyakorlati példák 307

Rácz Balázs Viktor Az *inscriptio* jogi tartalmának változása a kora újkori Erdélyben 335

Mátyás-Rausch Petra „Kinek hatalma ellen nem tehetek...”
Hogyan vált Mezőörményes Kamuthy-birtokból Rákóczi-birtokká?
A Rákóczi-kori birtokpolitika egy újabb fejezete 361

Koloh Gábor A nemzeti közösség biologizálása és az orvosok szerepe a két világháború között 387

Kollár János Miklós Rövid kalauz az első világháború alatti Kárpát-medencei magyar migrációtörténethez 403

VITA

Gyáni Gábor A statisztikai trükközés tévútra visz 417

A NEMZETI KÖZÖSSÉG BIOLOGIZÁLÁSA ÉS AZ ORVOSOK SZEREPE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

KOLOH GÁBOR

THE BIOLOGIZATION OF THE NATIONAL COMMUNITY AND THE ROLE OF DOCTORS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The study examines the relationship between Hungary's demographic challenges and healthcare between the two world wars, focusing on the connection between pronatalist biopolitics and eugenics. The study focuses on the role of doctors, nurses, and midwives, with particular emphasis on maternal and infant care. The study also addresses the shortage of doctors in rural areas and the debates on contraception, revealing the underlying social and economic tensions.

Keywords: family planning, pronatalism, biopolitics, doctor shortage, species protection

A közegészségügy új útjai

A századfordulótól kezdve az Európa-szerte erősödő szociális gondoskodás eredményeként nyíltak meg a népnevelő társadalmi múzeumok. Ezek célja az egészségüggyel, lakhatással, ezenkívül az eugenikával és a munkások problémáival is kapcsolatos nehézségek és eredmények bemutatása volt, továbbá oktatási és kutatóhelyként szolgáltak.¹ Budapesten 1901-ben jött létre a Társadalmi Múzeum, ami 1928-ban – ekkor már mint Társadalomegészségügyi Intézet és Múzeum – a szélesebb közönség számára is megnyílt, és nemcsak kiállításaival, hanem egészségügyi népakadémiájával is az ismeretterjesztést szolgálta.² Albert Thomasnak, az International Labour Organization [Nemzetközi Munkaügyi Szervezet] elnökének budapesti útján készült feljegyzése – az, hogy az intézet eszközállománya és költségvetése meglehetősen nyomorúságos, valamint az, hogy az intézmény modernizálásához csak 1927 nyarán kezdtek hozzá –,³ azt igazolja, hogy a szándék

Koloh Gábor, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00110/22) támogatásával készült.

- 1 Őze Eszter: Ipari kapitalizmus és biopolitika. A munkásság teste és a Társadalmi és Népegészségügyi Múzeum. *Sic Itur ad Astra* (2020) 72. sz. 183.
- 2 Őze Eszter: Társadalmi Múzeum. A szociális és egészségügyi nevelés intézménye. *Korall* (2020) 80. sz. 59–62.
- 3 Uo. 61–62.; Albert Thomas: Utazás Bécs – Budapest – Belgrád – Athén. Napijegyzetek. [Ford. Bódy Zsombor.] *Aetas* 29 (2014) 3. sz. 163.; *Orvosi Hetilap* 1927. december 4. 1429.

alapvetően egy gyorsan megvalósuló, ám látványos kiállítás létrehozása volt. Az így létrejött intézet nemcsak az 1927 júliusával működését megkezdő Országos Közegészségügyi Intézet számára volt fontos, hanem a Bethlen István által 1927-ben elmondott, a születésszám növelését szorgalmazó, azaz pronatalista és nemzetvédő beszédek irányelvét is szolgálta: az államilag kontrollált egészségügyi propaganda útján társadalompolitikai célkitűzéseket volt hivatott megvalósítani.⁴

A „társadalom biologizálása” során a modernitás hatására egyre szélesebb körben vált erősebbé az a meggyőződés, hogy a haladás egyrészt naturalizálható, azaz a természettudomány módszereivel értelmezhető és valósítható meg, illetve – és épp ezzel összefüggésben – magában hordozta a lehetséges kipusztulás, kihalás koncepciójának terjedését is.⁵ A „demográfiai szorongás” a századforduló idején már Magyarországon is határozott formát öltött, nem elválaszthatóan épp a demográfiai átmenetnek a 19. század utolsó harmadában való megindulása és ennek az évtizedenként ismétlődő népszámlálási eredmények összehasonlíthatóságával láthatóvá válása miatt. Az egyes vidékekért, de különösen a Dél-Dunántúliért aggódó szerzők munkássága⁶ mellett nem kevésbé volt hangsúlyos a fővárosi népességmozgalomra irányuló figyelem. A meddő Budapest című tanulmányában Madzsar József az urbanizációt, valamint a városi munkásság életmódját tekintette az alacsony születésszám és a magas csecsemőhalálozás okának.⁷ A magyarországi anya- és csecsemővédelem intézményi megszervezésében előljáró orvos szerint a jelenséget részint a cselédlányok kiszolgáltatott helyzete, a város egészségügyi intézményhálózatának eloszlási egyenetlenségei, valamint a lakhatási problémák okozzák.⁸

Az 1912-ben megrendezett első eugenikai világkongresszus jelentős lökést adott a házasságkötés ideális koráról folyó viták kiteljesedésének. Corrado Gini itt elhangzott fejtegetése szerint a szülőanyák életkorának csökkentése a „legpraktikusabb eugenikai technológia”. Megállapítását „a lányok vágyaival és a férfiak esztétikai igényeivel”, ezenkívül a nemzet érdekével igyekezett alátámasztani, amivel azt a pronatalista politika számára is adaptálhatóvá tette.⁹ Egyre inkább előtérbe került azonban az orvosok, valamint a gyógyszerészek, a védőnők és a falusi bábák felelőssége. Rájuk hárult volna immáron az a feladat is, hogy ne csak a szülést könnyítsék meg, hanem eldöntsék, a társadalom számára mely szülés hasznos, ami pedig haszontalan, annak számát csökkentsék.

A fogamzásgátlás eszközei közül különösen az óvszerek terjedtek el ekkorra már jelentős mértékben. Az egyik legnépszerűbb óvszermárka a Primeros volt, amelyet az azo-

4 Koloh Gábor: *Mussolini magyar gyermekei. A magyarországi pronatalista diskurzus alakulása az 1920-as évek második felében.* [Megjelenés előtt]; Óze: Társadalmi Múzeum, 62.

5 Edward Ross Dickinson: *Biopolitics, Fascism, Democracy. Some Reflections on Our Discourse about „Modernity”.* *Central European History* 37 (2004) 3.

6 Széchenyi Imre: *Az egyke.* Bp., 1906.; Buday Dezső: *Az egyke Baranya vármegyében. Tanulmány.* Bp.–Pécs, 1909.; Nógrádi László: *Az egyke-gyermekek.* Bp., 1913.

7 Kappanyos Ilona: „Hajlékában kell felkeresnünk őt”. A védőnői modell kialakulása. *Sic Itur ad Astra* (2020) 72. sz. 134.

8 „A körúton belül elterülő Nyugateurópát a Nagykörút néhány méter széles határszalagja egyenesen keleteurópai állapotoktól választja el.” Madzsar József: *A meddő Budapest. Városi Szemle* 9 (1916) 467.

9 David G. Horn: *Social Bodies. Science, Reproduction, and Italian Modernity.* Princeton, 1995. (Princeton Studies in Culture/Power/History) 76.

nos nevű, 1909-ben alapított prágai óvszergyár gyártott. A Gustaw Schwarzwald által alapított nagyüzem 1927-ben Drezdába helyezte át a székhelyét, hogy a csehszlovák mellett a német piacot is elérje, de ekkor már a régióban, így Magyarországon is forgalmazták a termékeiket. A zsidó származású alapítója és tulajdonosai miatt később hányatott sorsú gyár¹⁰ legerősebb regionális konkurenciája a korban a bécsi Olla volt, e cég tulajdonosa a magyarországi Csejtén [ma Čachtice, Szlovákia] született izraelita Jacques Balog volt.¹¹ A két vállalat évekig perben állt egymással, ám termékeik népszerűségét jelzi, hogy az egészségügyi magazinokban hirdetéseik rendszeresen megjelentek, és elképzelhető, hogy ezek voltak azok a márkák, amelyek részleges elterjedéséről 1934-ben a születéskorlátozás helyi tapasztalatait megíró Baranya vármegyei lelkészek is említést tettek.¹² A fogamzásgátló eszközökkel szemben különben még a fasiszta és nemzetiszocialista kormányzatok sem tudtak teljesen hatékonyan fellépni: bár a fogamzásgátlási tanácsadáshoz és eszközkhöz való könnyű hozzáférést lehetővé tevő, engedékeny weimari népesedéspolitikát felszámolták és már 1933 februárjában betiltották a születésszabályozó intézmények működését, magát a gyakorlatot csak nagy erőfeszítések mellett sikerült valamelyest csökkenteniük.¹³ Az olaszok, bár már 1927-ben igyekeztek visszaszorítani minden olyan eszköz forgalmazását, amely az egészségesnek és hagyományosnak tekintett érték védelmét sértette (elsősorban a pornográfiát tekintették ilyennek), az óvszerek forgalmazását mégsem számolták fel.¹⁴

Mindezzel párhuzamosan a korszakban a közegészségügyre a nemzet fennmaradásának biztosítékaként tekintettek, annak állapotát alapvető nemzeti létkérdésként kezelték.¹⁵ A privát szférába való benyomulás eszköze tehát éppen az egészségügy és az egészségtudatosság javítása lett, melyek során az orvosok ugyanolyan fontossá váltak, mint az anyákkal a leggyakrabban kapcsolatba kerülő védőnők és falusi bábák. A nemzeti közösség biologizálásának¹⁶ legközvetlenebb csatornái e szakmák képviselői voltak tehát, ami magával hozta az anya- és csecsemővédelem relatíve gyors és nemzetközileg is hamar megvalósuló intézményesülését, miközben folyamatosan egy mélyülő törésvonal választotta el egymástól azokat az orvosokat, akik a gazdasági-társadalmi reformok szükségessége mellett érveltek azoktól, akik az egyéni erkölcsi-morális felelősséget, a nemzeti közösség érdekében való áldozathozatal szerepét hangsúlyozták. Hogy közel sem magyarországi sajátosságról van szó e tekintetben, azt nemcsak az olasz és a német, hanem

10 Götz Aly – Michael Sonthheimer: *Fromms. How Julius Fromm's Condom Empire Fell to the Nazis*. New York, 2014. 15.

11 Gladys and David Blank's Genealogy. Jacques Balog. Person ID I4273. <http://blankgenealogy.com/getperson.php?personID=I4273&tree=Blank1>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. szeptember 23.)

12 Így például az *Illatszerezés és a Gyógyszerészek Lapja* 1927–1935 között rendszeresen közölte az Olla, illetve a *Primeros* hirdetéseit. Ugyanígy megtalálhatók hirdetéseik itt: „*A pusztulás útján haladnak*”. *Baranyai lelkészek egykejelentései* (1934). Szerk. Koloh Gábor. Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. A Vidék Vonzásában 4) 18.

13 Lisa Pine: *Nazi Family Policy 1933–1945*. Oxford – New York, 1997. 19.

14 Maria Sophia Quine: *Population Politics in Twentieth Century Europe*. London, 1995. (Historical Connections) 46.

15 Kappanyos: Hajlékában kell felkeresnünk őt, 135–136.

16 Takács Ádám: Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója. In: *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Szerk. Cieger András. Bp., 2009. 25.; Kappanyos: Hajlékában kell felkeresnünk őt, 136.

a csehszlovák példa is bizonyítja. A csökkenő termékenységi arányszám itt is hasonló nemzetpolitikai diskurzust eredményezett. A családtervezéssel és az egészséges család eszméjének közvetlen, vagyis tanácsadó irodák felállításával való terjesztése az eugenikai szempontok érvényre jutását hozta, mindeközben az egészségügyi és szociális ellátás is idővel egyre fontosabb szerepet kapott.¹⁷ Az 1892-ben Pierre Boudin alapította Consultation de Nourrissons biztosította a konzultációs irodák számára az alapvető mintát. Bár Csehszlovákiában a két világháború között terjedtek el, kétségtelen, hogy kiépülésükben szerepet játszott az ugyancsak francia példát követő, 1915 nyarán alapított, budapesti székhelyű Országos Stefánia Szövetség az anyák és a csecsemők védelmére (közkeletűen Stefánia Szövetség) éppúgy, mint a Csehországban 1915 novemberében létesült Ochrana matek a kojenců [Anya- és Csecsemővédelmi Egyesület].¹⁸ Ennek Prágában létrehozott intézménye volt az Ústřední ústav pro matky a kojence [Anyák és Csecsemők Központi Intézete].¹⁹ 1919 után Csehszlovákiában az Amerikai Vöröskereszt munkatársai is segítettek az alutápláltság és a csecsemőhalandóság elleni küzdelmet, elsősorban az országos menzarendszer, valamint az országos klinikai hálózatrendszer kiépítésével.²⁰ Magyarországon a Stefánia Szövetség számára az anyák anyagi helyzetének javítása kitüntetett jelentőséggel bírt, célul tűzték ki, hogy az „anya nem kerülhet rosszabb gazdasági helyzetbe azért, mert új embernek ad életet és gyermeket nevel. Az anya, aki gyermeket szül, nagyobb értéket termel, mintha ez alatt kenyérkereső munkával foglalkoznék.”²¹

Az intézményesüléssel a falusi bábák is előtérbe kerültek. Ahogy azt még 1921-ben megjelent *Kis bábakönyv* megfogalmazta: „A tiszta, kötelességtudó bába áldás a községnek: a lelkiismeretlen, piszkos, tudatlan bábát a szerencsétlenné tett családok átka kíséri.”²² Azonban a bábaképzés színvonala az első világháborút követően lassan, de emelkedett: mind a felvételi követelmények, mind a képzés ideje nőtt és összetettebbé vált.²³ A nyugat-európai színvonalat ugyan ezzel sem érték el, ebben viszont szerepet játszott az is, hogy a bábák funkciója hagyományosan közösségi volt, vagyis olyan bizalmi pozícióval rendelkeztek, amely magában foglalta nemcsak a megszokott, ismert és tradicionális, ám veszélyes és higiéniaellenes gyakorlatok alkalmazását, de a magzatelhajtásban való közremű-

17 Barbora Jakobyová: Population Crisis in Interwar Czechoslovakia. Building up a Healthy Family. *Journal of Family History* 48 (2023) 294.

18 Wickes, Ian G. Wickes: A History of Infant Feeding, Part V: . Nineteenth Century Concluded and Twentieth Century', *Archives of Disease in Childhood* (1953), 142. sz. 498.; Kallab, Jaroslav Kallab – Marie Trnková, Marie – Karel Kotek, Karel: Pracovní plán sociální péče o mládež na Moravě. V Brně, Nákladem české zemské péče o mládež. Brno, 1926. 11.; Janik Leonárd: Az egyre növekvő érték – a gyermek (a csecsemőhalálozás elleni küzdelem múltja, jelene és jövője). In: *Paradigmaváltás a tudományok, a technika és az orvoslás körében*. Szerk. Forrai Judit. Bp., 2022. (A Magyar Természettudományi Társulat Tudománytörténeti Kötetei 5) 59.

19 Šárka Kůrková: Spolek Ochrana matek a kojenců v království Českém. [Association Protection of Mothers and Infants in the Kingdom of Bohemia.] Praha, 2020. [Diplomamunka] 48.

20 Jakobyová: Population Crisis in Interwar Czechoslovakia, 299.

21 Hírek. *Budapesti Orvosi Újság* 1916. augusztus 3. 248.

22 *Kis bábakönyv a főorvosi képzéssel bíró bábák számára*. Bp., 1921. 5.

23 Werling Józsefné Forrai Márta: A magyarországi bábaképzés főbb állomásai. In: *Ezerszínű világ. (Dolgozatok a neveléstörténet köréből)*. Szerk. Kéri Katalin. Pécs, 2000. (Mozaikok a Nevelés Történetéből 5.)

ködést is.²⁴ Épp ezeknek a falusi bábáknak a kárhoztatása köszönt vissza a leggyakrabban a korszak sajtójában; ezt emlegették az ormánsági asszonyok, majd a tiszazugi mérgezések esetében is.²⁵ Magyarországon a stefániás nővérek lassan kiszorították a parasztbábákat, és ezzel magasabb színvonalú egészségügyi ellátást tudtak biztosítani a várandós nőknek, egyben visszaszorult a hagyományos fogamzásgátló eszközök és a magzatelhajtási technikák alkalmazása is.

A húszas évek magyar fordulata

A Bethlen-érában az egészségügyi ellátásnak több szerkezeti problémával kellett megbirkóznia. A korabeli sajtó és Szél Tivadar *Egészségügyi statisztika* című tankönyve is hangsúlyozta, hogy az ország orvosainak 44 százaléka a fővárosban élt, ami egyrészt nehezítette budapesti elhelyezkedésüket, másrészt pedig a vidék megszenvedte hiányukat.²⁶ Az *Ujság* 1925-ben megjelent, A beteg Magyarország című cikkében két okra vezette vissza a problémát, egyrészt arra, hogy a trianoni békeszerződést követően az elcsatolt területekről menekülő orvosok leginkább Budapestre költöztek, másrészt pedig „Sok orvos szívesen menne falura, de ennek egyelőre nagy akadálya van: a lakásmizéria. Sajnos, több kör-orvosunk is olyan lakásban kénytelen lakni, amely még az igen primitív igényeknek sem felel meg.”²⁷ Nyilvánvaló, hogy a vidéki orvoshiányt nem tudta pótolni a kiépülő védőnői hálózat, és hogy a probléma a korszakban végig súlyos maradt, azt nemcsak a statisztikák igazolták,²⁸ de a sajtó sem hagyta figyelmen kívül: az *Orvosi Hetilap* 1937 januárjában még mindig az orvoslakások építését, a községi és körorvosi kar államosítását és a községi orvosi állások szaporítását sürgette.²⁹ Megmaradt tehát a három országos átok,³⁰ a tuberkulózis, a nemi betegségek és az egyke a magyar vidék népességemésztő problémájának, még ha az 1927–1928-as esztendő e téren hoztak is némi változást.

24 Fanni Svégel: The Role of Women as Agents and Beneficiaries in the Hungarian Family Planning System (1914–1944). *Journal of Family History* 48 (2023) 342.

25 Klebelsberg Kuno hiába disztिंगvált a bábák között, a szerepkörükkel járó következménynek tekintette ezeket az eseményeket: „A légyapírról az arzént egy bábaasszony olvasztotta le és ő mérte ki pénzen a pokoli folyadékot. Egyes bábákkal – különösen egykés vidékeken, de máshol is – volt már baj. Megint csak elszórt jelenségekről van ugyan szó és tudjuk, hogy a magyar bábák túlnyomó többsége becsületesen teljesíti kötelességét. Mégis az eddig tett tapasztalatok arra indítanak, hogy az alattam álló bábaképző tantervében erősíteni fogom a valláserkölcsei nevelést.” Klebelsberg Kunó: A Tisza-zug. *Néptanítók Lapja* 1929. szeptember 18. 35–36. sz. 2.

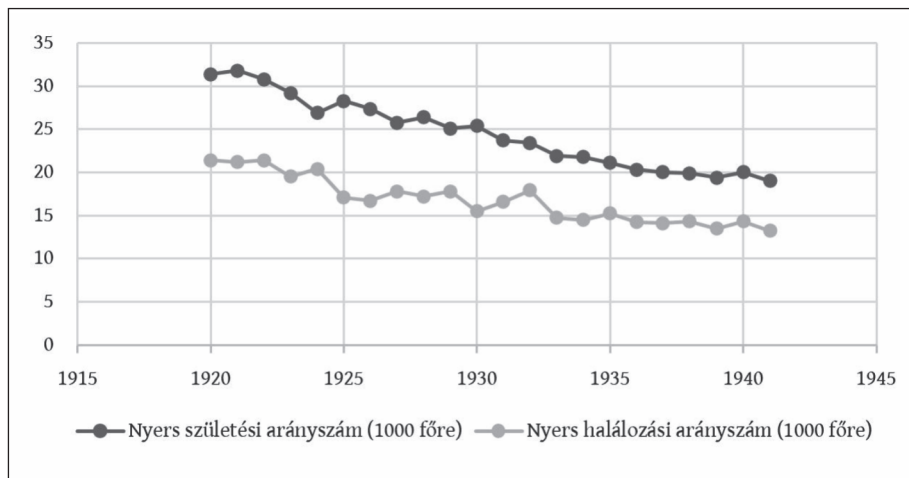
26 A beteg Magyarország. Az *Ujság* 1925. május 24. 2.; Lehet-e minden falunak községi orvosa? *Orvosi Hetilap* 1937. január 16. 68.; Szél Tivadar: *Egészségügyi statisztika. Orvosok és orvostanhallgatók számára*. Bp., 1930. 435.

27 Az *Ujság* 1925. május 24. 2.

28 1928-ban Budapesten összesen 7487 állástalan szellemi foglalkozású személy élt. Zentay Dezső: *A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében* Bp., 1930. (Statisztikai Közlemények) 193.

29 Lehet-e minden falunak, 68.

30 Gerlőczy Zsigmond: „Egyke”, tuberkulózis, nemi betegség. *Pesti Napló* 1925. július 7. 7.

1. ábra. Az 1000 főre számított nyers születési és halálozási arányszám alakulása 1920 és 1941 között. Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága 1927 nyarán Pécsett rendezte meg vándorgyűlését. Az 1841 és 1933 között működő egyesület³¹ témái az 1927-es és 1929-es vándorgyűléseken is reflektáltak a társadalmi problémákra, mert míg előbbinek az egykézés, utóbbinak a tiszazugi mérgezésekkel is reflektorfénybe került bábák helyzetének megvitatása állt a középpontjában. Tauffer Vilmos (1851–1934), a magyar szülész–nőgyógyász szakma *doyenje* ekkor is, de élete utolsó szakaszában is többször felszólalt a születéskorlátozás jelenségével kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy e problematikának hiába a legtöbbet hangoztatott, de mégis csak az egyik vetülete az alacsony termékenység. Tauffer elérendő célként a halandóság továbbra is relatíve magas arányának csökkentését nevezte meg (1. ábra).

1927 nyara azonban a magyar egészségügy történetében azért is mérföldkövet jelentett, mert ekkor kezdhette meg a működését az Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet. Létrejöttének előzményei egész 1874-ig nyúlnak vissza, amikor egy központi egészségvédő intézmény felállítása először szóba került. Az elnyúló tervezés és szervezés csak a háború után hozhatta meg az első eredményeit, amikor a Rockefeller Alapítvány Kelet-Európára is kiterjedő egészségügy-szervező tevékenységbe kezdett. Mintegy fél évtizedes szervezés után, elsősorban a Rockefeller Alapítvány, de mellette az állam és a főváros támogatásával is, 1927. július 1-től az intézet megkezdte a működését.³² Hivatalos megnyitójára szeptember 29-én került sor, ahol a prominens külföldi vendégek előtt előbb Vass József népjóléti miniszter, majd a kormányzó, Horthy Miklós beszélt. Horthy

31 Szökefalvi-Nagy Zoltán: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései (1841–1933). *Orvostörténeti Közlemények* (1969) 50. sz. 45–56.

32 Kiss László: Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. *Korall* (2004) 17. sz. 116. Ennek közvetlen előzményére lásd Paul Weindling: *Philanthropy and World Health. The Rockefeller Foundation and the League of Nations Health Organisation*. *Minerva* 35 (1997) 271.

fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy „Az ország összes polgárainak javát előmozdító egészségügyi kultúra ápolása mindig elsőrangú feladatunk volt és örömmel és megelégedéssel tekintek arra a munkára, amelyet e téren az állam, karöltve társadalmunkkal, végzett.”³³ Az intézet igazgatója Johan Béla (1889–1983) lett, aki 1933-ban Gaál András Kálmánnal megszervezte a falusi egészségügyi szükségletet ellátni igyekvő Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálatot. A zöldkeresztes nővérhálózattal a periférikus településeket is igyekezett integrálni az országos egészségügyi hálózatba, amivel bár az említett orvoshiányt megoldani nem, de nyomasztó hiányát enyhíteni tudta.³⁴ Az Országos Közegészségügyi Intézet feladatairól az annak felállításáról rendelkező 1925. évi XXXI. törvény rendelkezett, amelynek 2. paragrafusában pontosan meghatározták feladatkörét is:

„Az intézet feladata a közegészségi tudomány gyakorlati alkalmazásának előmozdítása, főleg a fertőző betegségek ellen irányuló védekezés irányítása, a közegészségügyi hatóságok támogatása és közreműködés a közegészségügyi személyzet, különösen a tisztiorvosi kar megfelelő kiképzésében.”

Johan nemcsak az Országos Közegészségügyi Irodát vezette, hanem az Eskü téren található Egészségügyi Reformirodánál is vezető beosztásban volt, Scholtz Kornél népjóléti államtitkár helyettes vezetőjeként.³⁵ Az Egészségügyi Reformiroda szintén a Rockefeller Alapítvány támogatásával jött létre, ennek feladata az egészséges életmód propagálása volt.³⁶

1927-ben tehát hosszabb-rövidebb előkészítés után a közegészségügy szervezete gyors fejlődésnek indult, amelyet 1928-ban újabb akciók és intézkedések követtek. Tauffer Vilmos, aki még 1927-ben megkapta Vass Józseftől a szülészeti ügyek miniszteri biztosa (a szakzsargonban csak az egyke elleni küzdelem biztosa) címet, 1928 áprilisában Székesfehérvárra utazott, hogy közvetítse a népjóléti miniszter hadüzenetét az egyke ellen.³⁷ Az ekkor már 77 éves³⁸ Tauffer meg is nevezte célpontként szolgáló csoportot, jelesen a bábákat, akik számát – ha az orvosokét növelni nem tudják, akkor – csökkenteni kell, mivel „angyalcsinálásra vetemednek, mert nem tudnak megélni [...] olyan csekély a fizetésük, ami még kenyérre sem elég”. Majd leszögezte, hogy a „bábákkal kapcsolatban az is veszedelmet rejt magában a jövőendő generáció érdekébe, hogy jórészüik nem rendelkezik azzal az intelligenciával, melyet mesterségük megkövetelne” – így aztán intelligencia-

33 „Egészségügyi kultúra ápolása mindig elsőrangú feladatunk volt”. *Magyarország* 1927. szeptember 30. 13.

34 Kiss: Egészség és politika, 121.; Alföldy Zoltán: Johan Béla (1889–1983). *Orvosi Hetilap* 1983. július 10. 1699–1700.

35 *Magyarország tisztí cím- és névtára* 39 (1928) 218.

36 Hidvégi Péter – Bíró Melinda: *A rekreáció elmélete és módszertana. II. Egészségfejlesztés*. Eger, 2015. 10.

37 Numerus clausus a bábák között. *Magyarország* 1928. április 22. 9.

38 „A fiatalság tüze ragyog az ősz professzor szemeiben, amikor szakavatott intézkedései és folytonos utazgatásai nyomán azt jelentheti, hogy például Baranya megyében, amelynek lakossága az utolsó tíz év alatt nemhogy szaporodott, hanem 1017 tétellel fogyott, a megye 125 egykés községe közül itt már nem hódol az egyke gyermekgyilkos borzalmainak és új, életerős, friss hajtásokkal termékenyíti meg a magyarországi életfáját.” Müller Vilmos: Egy év az egészség védelmében. *Ujság* 1929. január 1. 10.

tesztnek vetik alá őket, hogy ezzel csökkenjen a számuk, illetve az azt teljesítők keresete a megélhetéshez szükséges mértékben növekedhessen.

Az intézkedést különben a bábák *numerus clausus*ának keresztelték,³⁹ maga Tauffer is annak nevezte, de a direkt szelekció helyett inkább a bábaképzés fejlesztésére esett a hangsúly.⁴⁰ Még az év szeptemberében a Magyar Országos Orvosszövetség kongresszusának döntése nyomán kidolgozták a legális, vagyis orvos által végzett terhességmegszakítás elvét és gyakorlatát, amelyről ezentúl egy háromfős orvosi konzíliumnak kellett döntenie. Ez annak az 1933-as kúriai döntvény előzményének tekinthető,⁴¹ ami a nő életének és egészségének érdekében végrehajtott abortuszt a Büntetőtörvénykönyv tiltó hatálya (1878. évi V. tc. 285–286. §) alól kivonta.⁴² A döntés leginkább a parasztbábák, illetve a közösségi bábák helyzetét nehezítette meg, és nemcsak a magzatelhajtás összegére való rászorultságuk miatt, hanem a már említett közösségi pozíciójuk miatt is.⁴³ Ebben az évben iktatták törvénybe – az 1884. évi XVII. törvényt kiegészítendő – az anyákat és csecsemőket védő azon jogosultságokat is, melyek szerint az iparban és a kereskedelemben foglalkoztatott nőt a szülés előtt hat héttel, vagy koraszülés veszélye esetén, a munka alól fel kell menteni, majd a szülést követően hat hétig, a szüléssel kapcsolatos betegség esetén pedig további négy hétig nem szabad foglalkoztatni.⁴⁴ A rendelkezés alapjául az International Labour Organization 1919-ben elfogadott harmadik számú egyezménye szolgált (Maternity Protection Convention). Az év során nyílt meg a bevezetőben említett Társadalomegészségügyi Intézet és Múzeum is, amely a harmincas évektől kezdve kiállításában és kutatási tevékenységében egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a fajhigiénia és az eugenika kérdésére. 1932-ben a keszthelyi Balatoni Szövetséggel közös kiállításuk fő témája a népességgazdaság és a szaporodás volt.⁴⁵ A Társadalomegészségügyi Intézet és Múzeum felvilágosító szerepkörét számottevően bővítette, hogy az Egészségügyi Reformiroda 1928-ban megszűnt, és így az egészségvédelmi propaganda immár egészében az intézet feladata lett.⁴⁶

A válság előtti szűk évtizedben az egyke elleni küzdelem intézményileg a Népjóléti Minisztérium keretein belül zajlott, majd az Országos Közegészségügyi Intézet megalakulásával a szervezés súlypontja oda helyeződött át. A Népjóléti és Munkaügyi Minisz-

39 Az utalás az 1928. április 26-án hatályba lépő, úgynevezett második *numerus clausus* törvényre (1928. évi XIV. tc.) vonatkozott, amelyből ekkor törölték a nemzetiségekre vonatkozó korlátozást.

40 Numerus clausus a bábák között, 9.

41 Pető Andrea – Svégel Fanni: A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbija hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre. *Per Aspera ad Astra* 8 (2021) 1. sz. 53.

42 „Nincs kriminalitás abban, ha az orvos saját lelkiismerete szerint és a fél beleegyezése mellett végrehajt egy műtétet, amelyet – legyen az bár a terhesség megszakítására irányuló is – a beteg, illetőleg a terhes nő életének vagy egészségének veszélye okából komolyan vagyis tudományos meggyőződése szerint szükségesnek tart. A hivatásnak szabályszerű gyakorlása közben egy nagyobb veszély vagy jogsérelem elhárítása céljából elkövetett ily cselekmény miatt, a bűnösség megállapítása az általános jogérzetbe ütköznék.”) *Büntetőjogi döntvénytár*. Szerk. Lengyel Aurél. Bp., 1934. 33. [Kúria. 1933. március 1. B 1.118/1933. sz.]

43 Pető-Svégel: A háborús nemi erőszak, 54.

44 Heinz Ervin: Népesedéspolitikai intézkedések 1945 előtt. *Demográfia* 43 (2000) 493.

45 Őze: Ipari kapitalizmus és biopolitika, 206.

46 Kiss László: *A magyar közegészségügy fejlődése a közegészségügyi gondolkodás kialakulásától az állami közegészségügyi rendszer kiépítéséig*. Bp., 2015. [Doktori értekezés] 68.

térium 151.317/1924. NMM rendelete az anya- és csecsemővédelem ellenőrzését és irányítását eredetileg a Stefánia Szövetség kizárólagos jogkörévé tette. A szervezeti hatékonyságra való törekvést az európai viszonylatban magas magyarországi csecsemőhalandósági arányszám is indokolta, amit aztán a Stefánia hálózata képes is volt némileg redukálni.⁴⁷ 1927-től azonban az Országos Közegészségügyi Intézet Külső Munkák Osztálya hozzálátott egy országos egészségvédelmi mintajárás-akció megszervezéséhez a Gödöllői járásban, ugyancsak a Rockefeller Alapítvány támogatásával. A sikeres és terjeszkedő program kiépülése a világgazdasági válság után vett nagyobb lendületet, és elkerülhetetlenné vált a Stefánia Szövetséggel való illetékességi összeütközés.⁴⁸ Bár lehet, hogy ennek oka a két szervezet alapvető célkitűzésének különbsége volt – míg a Stefánia Szövetség a csecsemőhalálozásokat akarta visszaszorítani, addig a zöldkeresztések egy általános egészségügyi ellátásra törekedtek⁴⁹ –, de megingathatta a Stefánia Szövetség helyzetét az 1926 második felében kipattant elnökválsága is. Kiderült ugyanis, hogy Keller Lajosnak, a Stefánia igazgatójának „személyzeti ügyekből kifolyólag nézeteltérései keletkeztek a szövetség elnökeivel, gróf Apponyi Alberttel és báró Szerényi Józseffel...”.⁵⁰ Végül Apponyi Szerényivel együtt otthagyták a Stefániát, bár Vass József kérte és átmenetileg el is érte, hogy másítsa meg szándékát. A személyi ellentét motívumait nem ismerjük, de elképzelhető, hogy az országos megbecsültségnek örvendő Apponyi nehezen kezelte a közrangú Keller akadémikuskodását.⁵¹ 1930-ban a még mindig betöltetlen elnöki pozíció helyett mint fővédő Zita királyné lett a szövetség első tisztségviselője. Az elnöki posztot csak Apponyi halála után töltötte be Ugron Gábor korábbi belügyminiszter.⁵²

A válság éveit fékeztek az anya- és csecsemővédelem, illetve az egészségügyi intézkedések terén elért gyors előrelépést, hogy aztán a fajvédelemről egyre hangsúlyosabban érkező közéleti térben kerüljenek újra reflektorfénybe, miközben épphogy csak hallani lehetett a baloldali orvosok hangját, akik többnyire a szexuális felvilágosítás fontosságát hangoztatták.⁵³ A neomalthusianus érveket megfogalmazó Jahn Ferenc kistérségi orvos (1902–1945) például az óvszerek szabad terjesztését sürgette a korszak feszítő munkanélküliségi aránya miatt.⁵⁴ Valószínűleg azért is szólalt fel a szabad forgalmazás érdekében, mert 1930-ban már korlátozni kezdték a fogamzásgátló szerek propagálását,

47 Kiss: *A magyar közegészségügy fejlődése*, 48–60.

48 Uo., 69–72.; Svégel: *The Role of Women as Agents*, 345–346.

49 Svégel: *The Role of Women as Agents*, 345–346.

50 Gróf Apponyi Albert és báró Szerényi József lemondtak a Stefánia Szövetség elnöki állásairól. *Pesti Hírlap* 1926. december 21. 5.

51 A szüleihez vonatkozóan nincs foglalkozási adat, de Keller Lajos testvére, Keller Gyula 1918-ban magyarbányai állomásfőnök volt. Mezőhegyes házassági anyakönyv 19/1918. bejegyzés. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GGY1-146?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6V7R-J4XD&action=view&lang=hu&groupId=M9DK-WWH>. (Legutóbbi megtekintés: 2025. szeptember 1.)

52 *Magyarország tisztí címe- és névtára* 43 (1935) 102.

53 Szegei Gábor: Tisztaság, tisztesség, fajgyalázás. Szexuális és faji normalizáció a Horthy-korban. *Socio* 5 (2015) 1. sz. 61.

54 Jahn Ferenc: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt orvostagjai szervezetének programja (*Der Sozialistische Arzt*, 1931. december). In: Jahn Ferenc: *A toll fegyverével. Jahn Ferenc válogatott publicisztikai írásai*. Bp., 1931. 63–64.

így különösen az óvszerreklámoknak az illatszerboltokban, drogériákban való észrevehető elhelyezését.⁵⁵ A baloldali orvosok 1932. januári ankétján ugyancsak a neomalthusianus érvek domináltak. Jahn például itt újra megfogalmazta korábbi érveit, de a kötet előszavát jegyző Vámbéry Rusztem sorai is szembementek az uralkodó közegészségügyi elképzelésekkel.

„Logikai ellenmondás nélkül alig lehet oly társadalomban, amely nem kizárólag nem-nélküli angyalokból vagy impotens egyénekből áll, a fogamzást gátló szerek terjesztését korlátozni és egyben a magzatelhajtást a fogantatás pillanatától fogva börtönnel sújtani. Hacsak nem helyezkedünk az erkölcsi képmutatásnak arra a magaslatára, amely csupán a gyermeknemzés céljával végrehajtott nemi aktus és az önmegtartóztató szüzesség közt enged választást.”⁵⁶

Az ankéton az egyke kérdését többen érintették, de az orvosok közül külön ki kell emelni a Pesterzsébeten praktizáló Deutsch Sándor hozzászólását. Ő néhány évvel korábban még a közösségi normaként gyakorolt születésszabályozásáról ismertté vált Ormánságban, Vajszlón volt orvos, épp akkor, amikor a Stefánia Szövetség megnyitotta a helyi intézetét.⁵⁷ Beszámolója plasztikusan elevenítette meg a helyi többgyermekesek nyomorát.⁵⁸ Megértő hozzáállása, baloldalisága és zsidó származása voltak azok a motívumok, amelyek a helyi elit ellenszenvét vele szemben fűtötték. Vajszlón ráadásul a helyi körorvos, Hídvégi [Herbert] János, a *Hulló magyarság* című szociográfia szerzője később a biopolitika elkötelezett híve, 1940 és 1942 között a Magyar Nemzetbiológiai Intézet Népszaporodási Osztályának előadója volt,⁵⁹ de a nagyobbreszt a piaci igényekből élő zsidó magánorvosokkal⁶⁰ szemben érzett ellenszenv megtalálható a dél-baranyai lelkészek egykejelentéseiben is. A drávaszabolcsi lelkész, Zetényi Csukás Endre (1873–1956) például így fogalmazott:

„Mivel én csak 1925 óta vagyok ezen a helyen, a régi elhajtási módokról nem sokat tudtam meg. Zárkóztak, és nem beszélnek erről. Ma már nincsenek – a legbutábbakat kivéve – kenőasszonyokra stb. utalva. A férfi és nő óvszereket használ. Pécs,

55 Felhívás. Az *Illatszerész* 1930. december 15. 13.

56 Vámbéry Rusztem: Előszó. In: *Születésszabályozás*. Szerk. Totis Béla. Bp., 1932. 5.

57 Ünnepléses keretek között avatta fel Fischer Béla alispán a vajszlói Stefánia szövetség anya- és csecsemővédő intézetét. *Dunántúl* 1929. december 22. 4.

58 „Egyik nap kivittek zörgő parasztszekéren egy szegény zsellércsaláddhoz. Az asszony negyvenfokos lázban, elrévült tekintettel szemében, vonaglott a piszkos szalmaszéken. Az anya maga akart megszabadulni születendő gyermekétől. Akkor már a végét járta [...] Amikor – a legszükségesebb beavatkozás után – távozni készültem, élém állt hét gyerek (orgonasíp-nagyságban); az asszony által eltanácsolt gyermek a nyolcadik lett volna [...] *Aki ezt egyszer végigélte*, annak nem lehet meg az erkölcsi bátorsága odaállni és védeni az abortusztörvényt minden esetben, minden körülmények között!” Deutsch Sándor: Hozzászólás. In: *Születésszabályozás*. Szerk. Totis Béla. Bp., 1932. 26. [Kiemelések az eredetiben.]

59 Névpont: Hídvégi János. <https://www.nevpont.hu/palyakep/hidvegi-janos-966bc>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. szeptember 23.)

60 Kovács M. Mária: A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években. *Budapesti Negyed* 3 (1995) 8. sz. 158.

Siklós, Harkány zsidó nőorvosai kéznél vannak, a legmodernebb eszközök, eljárások, injekciók által diszkréten és nagyobb baj nélkül segítenek. A nyomozó csendőröktől tudom, hogy ma már minden szál a zsidó orvosokhoz vezet, és itt azután ők is megtorpannak. Tanú nincs, tettenérés, ha ritkán sikerül is, kész a védekezés: már folyamatban levő abortusszal jött hozzám, kötelesség volt az elvzés ellen segítséget nyújtani stb.”⁶¹

A politikum és az egyke

Az egyke elleni küzdelem téma iránt 1934-ben élénkült meg újra a közéleti érdeklődés. Ennek oka egyrészt az volt, hogy 1933 tavaszán Horthy már sürgette Gömbös Gyulát a kérdés, tágabb értelemben a magyar fajvédelem problematikájának újra előtérbe helyezésére, másrészt pedig ezt a célt segítette az 1933 őszén a *Nyugat* hasábjain kibontakozó egyke-vita is, amelyet közvetlenül Illyés Gyula Pusztulás című cikke váltott ki. A nemzeti közösség biologizálásának programja időközben tovább gazdagodott. 1932. október 6-án ugyanis felavatták a Magyar Fájdalom szobrát, egy angol sajtómagnás, Sidney Harold Harmsworth, Rothermere vikomtjának ajándékát, aki még 1927-ben terjedelmes cikket közölt az egyik napilapjában, a *Daily Mail*-ben a trianoni szerződés igazságtalanságáról – részben Mussolini sugalmazására.⁶² Az irredenta szobor felirata szerint „a trianoni szerződés által elrabolt gyermekei sorsát sirató Magyarország fájalmát jelképezi...”⁶³ A Pietàra emlékeztető kompozíció helyett itt azonban a magyar fájalmat megtestesítő nőalak „nem csüggeszti le fejét, hanem emelt homlokkal és összeszorított kézzel néz utána a múltnak és elébe a jövőnek”.⁶⁴

Aligha elválasztható ettől az anyaképtől a szülőképes korú nőkre irányuló újabb figyelem, amelyet az 1934 áprilisában a fővárosi református teológiai akadémián tartott egyke-ankét is fokozott. Kádár Mihály,⁶⁵ a MÁV Kórház nőgyógyász főorvosa a magyarországi halálozási és születési arányszámot vizsgálva azt hangsúlyozta, hogy „Mindenütt lejjebb szállott a szülési készség, pusztít a vetélés járványa és a preventív technika”.⁶⁶ A nagyobbrészt lelkészek alkotta körben elhangzott felszólalás – ahol a szintén részt vevő Tauffer már csak eddigi küzdelmét összegezte –, a bábaszelekciót és az orvosképzés felfüggesztését javasolva kevésbé hatott konstruktívnak, a betegségi biztosításnak a mezőgazdasági munkásokra való kiterjesztésével is egy régóta akut kérdést vett csak elő, míg az anya- és csecsemővédelmi hálózat országos kiépítésével nyílt kapukat döngetett.

61 A pusztulás útján haladnak, 121.

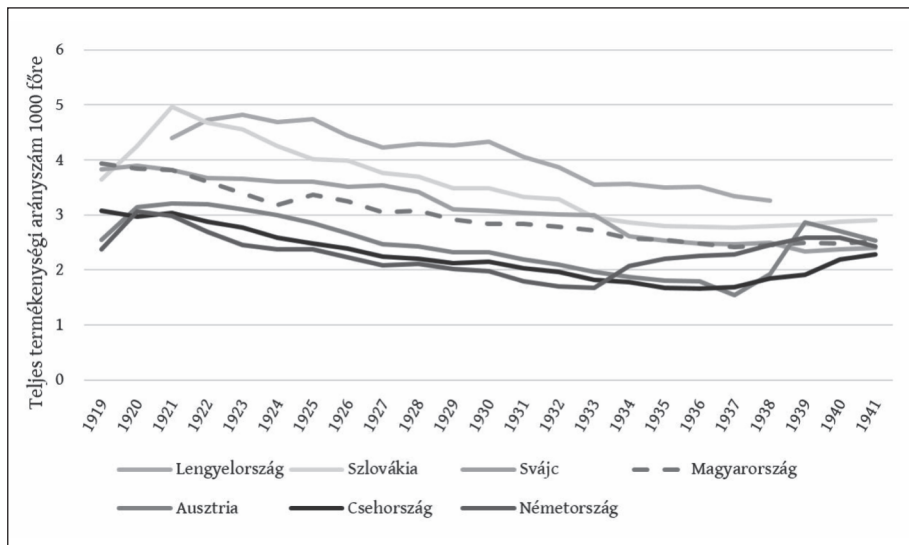
62 Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Bp., 2001. (Osiris Zsebkönyvtár) 96–102.; Kerepeszki Róbert: Trianon emlékezeti helyei Debrecenben a Magyar Fájdalom szobra. *Debreceni Szemle* 18 (2010) 268.

63 Pótó János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Bp., 2003. 72–74.

64 A Magyar Fájdalom szobrának felavatása. *Pesti Hírlap* 1932. október 7. 2.

65 Kádárra vonatkozóan lásd Medvigy Endre: Sinka István, a hitvalló népi költő. *Confessio* 11 (1987) 4. sz. 49–60.; Földesi Margit: A dr. Kádár-Bilkey-féle „összeesküvés”. *Valóság* 47 (2004) 6. sz. 32–36.

66 Az egyke. *Pesti Napló* 1934. április 22. 14.

2. ábra. A teljes termékenységi arányszám alakulása 1000 főre (1919–1941).

Forrás: Statista.com.

Pár héttel később Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter – akinek illetékességi körébe a Népjóléti Minisztérium 1932. évi megszűnésével az egészségügy visszakerült – ugyanezen statisztikák alapján kifinomultabban kezelte a problémát: „... nem szabad túlságosan pesszimiztikusan néznünk a helyzetet az ország népszaporodása és az ország közegészségügyi helyzete tekintetében...”⁶⁷ – amit a környező országokkal való összevetéssel indokolt. Keresztes-Fischer megállapítását a teljes termékenységi arányszámra vonatkozó statisztikák is igazolták, ahogy azt a 2. ábra is mutatja, még ha az alapul szolgáló forrásbázis értékei a mai országterületeket is veszik alapul.

Keresztes-Fischer számára ezek a statisztikák arra szolgáltak, hogy az egykézést mint betegséget továbbra is a kurzus vezérratatívájához igazítva erkölcsi defektusként definiálja, és ami néhány adóügyi intézkedés mellett gazdasági téren tehető – a falvak szociális védelme, a bábaképzés és az iskolaorvosi intézmény fejlesztése stb. –, az csak a leginkább költséghatékony megoldás lehet:

„A problémát tehát úgy kell megfognom, hogy a bábaproblémával, a baba feladataival egyesítem a gyermekvédelem, a csecsemővédelem, a társadalomvédelem és a családvédelem problémáit, egy személyre bízva abban a kis községi viszonylatban. [...] rendkívüli eredményeket tudtunk elérni közegészségügyi, társadalomvédelmi és szociális téren ott, ahol egy ilyen megfelelő, intelligens, természetesen nagy szociális érzékkel rendelkező védőnőt tudtunk beállítani.”⁶⁸

67 Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló. XXIII. Bp., 1934. 187. [282. ülés. 1934. május 24.]

68 Uo. 189.

A pécsi származású Keresztes-Fischer szavai legelőbb szűkebb pátriájában, Baranya vármegyében értek célt, különösen, hogy beszéde után három nappal került sor Hidason a református templomban megtartott záró-istentiszteletre. A magyar református közösség ottani megszűnése a túlnyomórészt német településen a magyar népességpusztulás szimbólumává vált. „... valóban itt az utolsó pillanat, hogy a kormány és a társadalom együttes erővel vegye fel a küzdelmet...” – jegyezte meg a beszéd következtében összeülő baranyai képviselők tanácskozását ismertető korabeli sajtócikk.⁶⁹ Keresztes-Fischer beszédének értelme viszont nagyobb jelentőséget nyert az év nyarán Pannonhalmán tartott minisztertanácson. A miniszter itt nemcsak megismételte előbbi tervét, hanem rámutatott arra is, hogy terve a német „Gemeinde-Schwester” intézményét kívánja a hazai viszonyokra átültetni.⁷⁰ A minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve szerint Keresztes-Fischer még úgy is érdemesnek látta meghonosítani az intézményt, ha továbbképzéseiket biztosítani kellett volna, másrészt megoldást bizonyára ők sem jelentettek volna a problémára. „De ha a nép bizalmát ezen nővérek megnyerik, akkor meg lesz az eredmény is. A helyi társadalom közreműködésére is számít. 10 év alatt 800 ilyen védőnővért tudna kiképeztetni. Ezt a jelenlegi budget kereteiben szeretné megoldani.”⁷¹ Keresztes-Fischer ezzel tulajdonképpen földije, a szintén pécsi származású Johan Béla törekvését segítette. A javaslat idején a Stefánia Szövetség és a Zöld Kereszt között egyezség jött létre arról, hogy a 6000 fő alatti települések egészségvédelmének megszervezése kizárólag az utóbbi illetékességi körébe tartozik.⁷² A pannonhalmi tanácskozás során bízták meg a későbbi miniszterelnököt, akkor még miniszterelnökségi államtitkár Darányi Kálmánt, hogy a vonatkozó adatok és kimutatások összegyűjtése után novemberben tegyen előterjesztést a kérdésben a minisztertanácsnak.⁷³ Ez végül 1934. december 7-re – Tauffer Vilmos halálának napjára⁷⁴ – csúszott, aminek megvitatása eredményeként sorra készültek el a miniszteri törvénytervezetek: ezek vezettek el végül az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létrehozásához.⁷⁵

1936-ra az abortuszok szigorítása nemzetközi tendenciává vált. Az abortuszt korábban széles körben engedélyező Szovjetunióban 1936-ban családvédelmi reformot hajtottak végre, amely megtiltotta a magzatelhajtást és jutalmazta a hét gyermeknél többet vállaló édesanyákat.⁷⁶ A szovjet módosítást hamarosan követte a német birodalmi büntetőjog reformja, nem sokkal később pedig Himmler kijelentette, hogy a magzatelhajtás

69 Küzdelem az egyke ellen. *Ujság* 1934. május 30. 2.

70 A protestáns ápolónői rendszer Németországból terjedt el, Magyarországon a századforduló idején már az erdélyi szászoknál megtalálhatóak voltak. Lásd Heike Krause: „*Einem Menschen Nächster sein*”. *Die Geschichte des Evangelischen Diakoniewerks Schwäbisch Hall*. Schwäbisch Hall, 2005. Hiányukat panaszolja a *Kirchliche Blätter* 4 (1899) 26. 208. oldalán található cikke [Warum giebt es doch so wenig Diakonissen?].

71 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1934. július 7. 23–24.

72 Kiss: *A magyar közegészségügy fejlődése*, 73.

73 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1934. július 7. 25.

74 Tauffer Vilmos gyászjelentése. Országos Széchényi Könyvtár. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/513205#>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. szeptember 23.)

75 Somogyi Ferenc: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létesítésének előzményei, szervezete és működése. *Szociálpolitikai Értesítő* 1 (1990) 2. sz. 199.

76 Franc Novak: *Az abortusz epidémia*. Az *International Planned Parenthood Federation* [Nemzetközi Családtervezési Kongresszus] VI. konferenciáján elhangzott előadás. Bp., 1969. 4. Evans, Janet: *The Communist Party of*

bűncselekményét kérlelhetetlenül üldözni kell, ami a gyakorlatban azzal járt, hogy az abortuszellenes kampány felerősödött és a bűnvádi eljárások száma az előző évekhez viszonyítva kilencszeresére emelkedett.⁷⁷ Magyarországon 1937-ben a belügyminiszter a magzatelhajtási küzdelemre kiterjedő feladatkörrel két miniszteri biztost nevezett ki:⁷⁸ Bencs Zoltánt és Kádár Leventét. Előbbi szorosabban vett területe a magzatelhajtás, a vadházasságok és a házasságon kívül született gyermekek ügye, míg Kádár az egyke, az öngyilkosság és a prostitúció kérdésében volt illetékes. Működésük nem volt túl eredményes, Bencs energiáját inkább az Országos Luther Szövetség elnöki teendői és a *Magyar világnézet* című röpiratának a megírása kötötték le, Kádár pedig már a következő év nyarán államtitkári ügykört kapott. Keresztes-Fischer őt bízta meg az Országos Társadalombiztosító Intézet és a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete ügyeinek felülvizsgálatával,⁷⁹ ami viszont az ügykörében való maradást jelentette, mivel az 1927. évi XXI. törvény hatálybalépése óta a biztosított nők számára terhességi, gyermekágyi és szoptatási segélyt is garantált a szükséges szülészeti segédkezés és gyógykezelés mellett.⁸⁰

A harmincas évek második felében az anya- és csecsemővédelem kérdése a fajvédelem és az eugenika témakörének részévé vált, amiben jelentős része volt a Pestújhelyi Kórház bőrgyógyász főorvosának, Doros Gábornak (1892–1980), a Magyar Családvédelmi Szövetség elnökének. Vezetésével nyílt meg az a házassági tanácsadó intézet, amelyről így tudósított a korabeli sajtó:

„Ma délután nyílik meg a központi házassági tanácsadó intézet, amely jelentős intézménye lesz idővel a magyar népességfejlesztésnek és fajnemesítésének. Külföldön – hol jól, hol rosszul – régóta működnek már hasonló intézmények, Svájcban, Angliában, Belgiumban, Csehszlovákiában, az Északamerikai Egyesült Államokban is régen bevezették a házassági tanácsadást, de ott az intézetek vagy csak lelki tanácsadással, vagy csak orvosi vizsgálattal szolgálják az ügyet. Németországban hatvan ilyen intézet volt, de a weimari uralom alatt tisztára marxi alapra helyezkedtek és a céltól eltérően nem a népességgazdálkodás elveit tartották szem előtt, hanem a materiális gondoskodásnak jobban megfelelő születésszabályozást s ezért a Harmadik Birodalom kormánya azonnal beszűkítette a házassági tanácsadó címmel működő angyalcsináló-gyárakat.”⁸¹

Az intézet a szexuális életet megregulázni kívánó hatalomnak készítette elő az utat, és az állam lépésére nem is kellett sokáig várni: 1941-ben a XV. törvénycikk kötelezővé tette a házasságkötés előtti orvosi vizsgálatot, és megtiltotta a nem zsidók és zsidók

the Soviet Union and the Women's Question: The Case of the 1936 Decree 'In Defence of Mother and Child'. *Journal of Contemporary History*. 16 (1981) 4. 757–775.

77 *When Biology Became Destiny. Women in Weimar and Nazi Germany*. Ed. Renate Bridenthal –atina Grossmann – Marion Kaplan. New York, 1984. (New Feminist Library) 276.; Pine: *Nazi Family Policy*, 20.

78 Heinz: Népesedéspolitikai intézkedések, 490.

79 Érdekes személyi változások a belügyminisztériumban. *Az Est* 1938. július 9. 4.

80 Heinz: Népesedéspolitikai intézkedések, 493.

81 Ráthonyi János: Egy szerencsétlen házasságból 327 degenerált, beteg utód született. *Esti Újság* 1938. december 15. 8.

közötti házasságot, amivel egészségügyi tisztasági szelekciót valósított meg.⁸² Doros működésében 1938 más tekintetből is új eredményeket hozott: az év tavaszán megjelent a *Családvédelem. Küzdelem a születéscsökkenés ellen* című könyve, amiben egyrészt a születéscsökkenés okait és következményeit, másrészt a népesedéspolitikai és a családvédelem feladatait, valamint a szövetség eszközeit tekintette át. Az egykézés következményei vizsgálatakor, bár több megye több faluját is számba vette, azzal, hogy a Baranya megyei Besencét helyezte a lista élére, országosan is a legszélsőségesebb példát helyezte előre, amely ráadásul a következő évben nagy sikerrel játszott, Kodolányi-regényt feldolgozó mozifilm, a Cserépy Arzén rendezte *Földindulásnak* is a helyszíne volt. Ugyancsak ez év tavaszán tartotta meg ülését a Magyar Családvédelmi Szövetség népesedésügyi szakosztálya, ahol Kádár Mihály főorvos a németországi családvédelmi és népesedéspolitikai intézkedéseket ismertette.⁸³ Áprilisban megindították a pártfogónő-tanfolyamukat, amelynek célja, hogy két és fél hónap alatt „gyakorlati munkásokat képez a családvédelemre, szociális és erkölcsi családvédelmet óhajt nyújtani. A közegészségüggyel egyetlen érintkezési pontja van[,] az eugénika, az eljövendő generációk védelme. Szociális segítséget óhajt nyújtani és a születéskorlátozás erkölcsi és anyagi elhárítását veszi programjába.”⁸⁴ Május folyamán a még mindössze három éve alakult Egészségpolitikai Társaság népesedési vitáján Hídvégi János szólalt fel, akinek januárban jelent meg az említett, *Hulló magyarság* című könyve.

Ezek után azonban az egyke kérdése az orvosok körében is megszűnt a nyilvánosság elé vitt probléma lenni. Teleki Pál miniszterelnöksége idején a kérdéssel való foglalkozás, különösen az Országos Táj- és Népkutató Központ kiállításának kudarcos bezárása során mutatta meg,⁸⁵ hogy ha már politikai eszközként kiürült, voltaképp mi értelme lenne más téren exponálni? Ráadásul a háborúra készülés mellett a nemzeti reprodukció biztosítására való törekvés komoly akadályokkal szembesült: az óvszer használata feltartóztathatatlanul terjedt és maradt az orvoshiány.

82 Szegedi: Tisztaság, tisztesség, 61.

83 Harc az egyke ellen. *Pesti Napló* 1938. március 31. 12.

84 Megnyílt a családvédelmi pártfogónő-tanfolyam. *Magyarság* 1938. április 22. 7.

85 Kiss István: Visszaemlékezés a Táj- és Népkutató Központ kiállítására. *Ethnographia* 95 (1984) 605–627.

CONTENTS

STUDIES

- Szilvia Somogyi** The 15th Century Parish Network of the Diocese of Esztergom. Sources, Methodological Issues, and the First Practical Examples 307
- Balázs Viktor Rác** Changes in the Legal Content of *Inscriptio* in Early Modern Transylvania 335
- Petra Mátyás-Rausch** "I Cannot Do Anything Against Those in Power..." How did the Kamuthy Estate in Mezőörményes Become Rákóczi Estate? A New Chapter in the Rákóczi Era's Estate Policy 361
- Gábor Koloh** The Biologization of the National Community and the Role of Doctors between the Two World Wars 387
- János Miklós Kollár** A Brief Guide to the History of Hungarian Migration in the Carpathian Basin during World War I 403

DEBATE

- Gábor Gyáni** Statistical Trickery Leads us Astray 417

E számunk szerzői

Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Kollár János Miklós, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Tudományos Főosztály, Történeti Osztály ● Koloh Gábor, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Mátyás-Rausch Petra, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Rác Balázs Viktor, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Somogyi Szilvia, tudományos munkatárs, ELTE HTK Moravcsik Gyula Kutatóintézet, kutató, Makovecz Campus Alapítvány, Collegium Professorum Hungarorum

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományi Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézete

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapiokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

